

МОДЕЛЮВАННЯ СИСТЕМИ ОСВІТИ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНШИНИ В ПОЛІЕТНІЧНОМУ ОРГАНІЗМІ

(на прикладі польського шкільництва на Волині-Житомирщині)

Процес розвитку освіти для польської етнонаціональної меншини на Волині (як і будь-якої іншої меншини) може розглядатися з точки зору дії основних філософських законів та діалектичних закономірностей: причини і наслідку; загального, одиничного і особливого; сутності і форми; логічного і історичного; абсолютного і відносного. Сама поліетнічність як соціальне явище є об'єктивною, загальною і неминучою.

З точки зору площинного часового зрізу систему польського шкільництва на Волині можна представити як прояв взаємозв'язку феноменів загального, одиничного і особливого, а саме:

А. Освіта для польської етнонаціональної меншини у регіоні являє собою *особливу* соціальну інституцію.

Б. Як *особлива* соціальна інституція, вона складається з системи соціальних *одиниць* (точкових культурно-освітніх утворень) - шкіл, бібліотек, театрів, будинків культури тощо.

В. Ці *особливі* освітні *одиниці* повинні знаходитися у повній відповідності із *загальним* інститутом освіти української держави, врівноважуючи доцентрові та відцентрові тенденції в розвитку етнонаціональної меншини. У протилежному випадку порушуватиметься принцип регулювання деформації прихованих напружень системи - один з основних у діяльності соціальних інститутів держави.

Вказані філософські категорії дають можливість визначити кілька основних моделей соціокультурної політики у поліетнічному організмі.

Домінанта *загального* у триєдиному ланцюгу «загальне-одиничне-особливе» призводить до двох основних варіантів соціокультурної політики щодо освіти етнонаціональної меншини:

а) «загальне - одиничне - особливе» - формула культурно-освітнього фундаменталізму: шкільництво для представників етнонаціональної меншини має стати знаряддям соціалізації кожного з них в етносоціальний організм; інститут освіти забезпечує соціалізаційні процеси незалежно від національної належності дитини (або просто *не враховуючи* її національної належності). Тим самим відбувається просування суспільства до національно-етнічної одноманітності. Наявність точкових, а тим паче площинних культурно-освітніх утворень не домінуючих етносів заперечується і подавляється. Щодо польського шкільництва на Волині, то перша модель характерна для всього періоду XIX століття за винятком двох етапів: до початку першого польського повстання 1831р. та у період царювання Олександра II (1855-1863рр.); така ж ситуація склалася після скасування останніх польських шкіл на Волині-Житомирщині у 1938р. і аж до проголошення незалежності України.

б) «(загальне+одиничне) - особливе» - формула культурно-освітнього консерватизму: етнонаціональне шкільництво виступає знаряддям соціалізації носіїв різних етносів у етносоціальний організм, зберігаючи при цьому їх іноетнічність і надаючи їм рівні права в межах інституту освіти; підтримується існування точкових культурно-освітніх утворень (окремі школи, предмети в межах шкільного курсу, факультативи, етноспецифіка виховного процесу). При цьому вказані точкові утворення не об'єднуються в культурно-освітні площини регіонального характеру на жодній з освітніх горизонталей. Ця модель характерна для сучасного становища польського шкільництва на Волині-Житомирщині.

Домінанта категорій *особливого* чи *одиничного* може бути представлена у вигляді кількох типових моделей, а саме:

а) «особливе+загальне+одиничне» та «(особливе+одиничне) + загальне» - формула культурно-освітнього лібералізму:

- створення рівних освітніх можливостей для представників різних етнонаціональних меншин та домінуючого етносу;
- використання школи як знаряддя пом'якшення національних та соціальних суперечностей;
- створення площини культурно-освітніх утворень на різних педагогічних горизонталях (школи з національною мовою навчання, підготовка педагогічних кадрів для таких шкіл, врахування культурних потреб носіїв різних етносів у позаінституційній сфері). Дві варіації вказаної формули відображають вищий чи нижчий рівень участі загальнонаціонального компоненту у наведених моделях.

б) «(одиничне+особливе) - загальне» та «одиничне + (особливе + загальне)» - формула культурно-освітнього індивідуалізму:

- спрямованість освіти на задоволення потреб конкретної дитини;
- максимальний вияв індивідуальності особистості в межах інституту освіти;
- персоналізація як інституалізованої (державної та позадержавної), так і позаінституційної освіти.

За весь час свого розвитку польське шкільництво не досягло типу 2б. Ця модель взагалі не характерна для постсоціалістичних країн на нинішньому етапі їх розвитку; тим паче не відповідає їй освіта XIX століття.

Систему освіти для польської етнонаціональної меншини 1920-1938рр. можна вважати проголошеним чи нереалізованим культурно-освітнім лібералізмом. В цій моделі була одразу ж закладена суперечність між причиною і наслідком: створення власної системи освіти для поляків на радянських засадах було з точки зору держави необхідною і достатньою умовою виховання радянського поляка; з боку ж представників етносу це була лише необхідна умова, а для її самодостатності потрібне було ще врахування власне етнічних потреб: ціннісних, традиційно-культурних, релігійних.

Специфіка прояву процесів соціалізації та мобільності в етносередовищі впливає певним чином на складності побудови особливої площинної структури польського шкільництва на Волині-Житомирщині, які можна звести до наступного переліку:

1. Польське шкільництво на Волині не може співпадати за своєю формою з моделлю єдиної національної школи і вимагатиме додаткового теоретичного обґрунтування. Частково спробою такого обґрунтування і служить дане дослідження.

2. В Україні на даний час немає достатнього економічного підґрунтя та наукового потенціалу для вирішення концептуального і практичного аспекту проблеми. Навіть для задоволення педагогічної горизонталі на кількох початкових щаблях (початкова освіта польською мовою, викладання польської мови, вивчення історії Польщі) відповідна їй педагогічна вертикаль не забезпечується достатнім чином. Отже, векторні чинники з будь-яким знаком («+» чи «-») не будуть сумісні з чинниками площинними.

3. Досвід створення системи польського шкільництва на Волині-Житомирщині є достатньо цінним з точки зору власне досвіду, але відкриває численні проблеми як всередині цього соціокультурного утворення, так і з боку дії інших соціальних інститутів - економіки, науки, політики, релігії, ідеології.

Моделювання системи етнонаціонального шкільництва у ЕСО пропонується у даному дослідженні на основі використання терміну *інтенсивності соціалізуючої функції* вказаної системи шкільництва як аксіоми. У зв'язку з цим виникає кілька варіантів моделей системи освіти для етнонаціональних меншин. Розглянемо їх як можливі співвідношення інтенсивності соціалізуючої функції загальнодержавної системи освіти (*Iз*) та шкільництва для певної етнонаціональної меншини (*Iн*).

1. $I_n = I_z$ (ідеальна модель).

При цьому школа для представників етнонаціональних меншин виконує свої тестуючі, селекціонуючі та розподільчі функції, поєднуючи національну форму освіти із загальнодержавною сутністю. До такої схеми наближається вже згадувана полікультурна модель. Польське шкільництво на Волині у ХІХ столітті прагнуло до вказаного співвідношення, але завжди займало по відношенню до нього екстремальну (максимізовану чи мінімізовану) позицію. Спроба створення саме такої моделі співвідношення інтенсивностей відбулася в період 20-30-х років ХХ століття (в першу чергу у Мархлевському районі). Однак модель не була реалізована внаслідок дисонансу між тестуючою, селекціонуючою та розподільчою функціями інститутів освіти та ідеології, а також підміни одного інституту іншим у сфері здійснення цих функцій.

1. $I_n > I_z$ (парадоксальна модель):

шкільництво однієї з етнонаціональних меншин швидше і краще виконує свої соціалізаційні функції, аніж загальнодержавна система освіти. На початку ХІХ століття на Волині склалася саме така модель, оскільки статус польськомовної освіти в регіоні був вищим у порівнянні з російськомовним шкільництвом.

2. $I_n < I_z$ (реальна модель):

шкільництво для певної етнонаціональної меншини виконує обмежені соціалізаційні функції на нижчих пластах вертикальної мобільності. Така ситуація була характерна для польського шкільництва періоду занепаду після січневого та листопадового польських повстань у ХІХ столітті. Вказана модель відповідає перехідному стану від культурно-освітнього консерватизму до лібералізму.

3. $I_n \rightarrow 0$ (гіперболічна модель).

Складається у двох випадках:

а) коли відсоток шкіл для етнонаціональних меншин, класів у змішаних чи звичайних школах, факультативів настільки невеликий, що вони у масштабах держави не несуть на собі практично ніякого соціалізаційного навантаження;

б) коли тестуючу, селекціонуючу та розподільчу функції освіти покладено на інші соціальні інститути. Така ситуація склалася у польському шкільництві на Волині у період «польського радянського експерименту» (1920-1933рр.), так як тоді вказані функції в основному припали на інститут ідеології. На сучасному етапі розвитку польського шкільництва на Волині-Житомирщині соціалізаційні функції в першу чергу виконують інститут сім'ї та релігії. У зв'язку з цим є сенс говорити про певне відродження квазіінституційної системи початкової польськомовної освіти, яка базується на розгортанні мережі недільних шкіл при католицьких костельках.

Включення польських освітніх інституцій у систему загальнодержавного шкільництва на території Волині у різний час відбувалося з різними кількісно-якісними показниками, причиною чого стали суперечності внутрішнього і зовнішнього характеру, що впливали на цей процес.

Звертаючись до радянського періоду існування польського шкільництва у краї, таких суперечностей можна виділити кілька:

1. Незаповненість чи недозаповненість соціалізаційного простору деякими обов'язковими площинними чи точковими утвореннями (площина професійної освіти, вищої освіти; нестача точкових утворень).

2. Неспівпадання чи неповне співпадання елементарної структури соціалізаційних процесів у макро- та мікросфері (включення чи невключення в них релігії, системи національних традицій, елементів культури побуту та виробництва).

3. Суперечність між трактуванням структурних елементів процесу соціалізації як вияву соціальної взаємодії з боку носіїв етносу та з боку державних соціальних інститутів (політики, ідеології, економіки).

В першу чергу вказана суперечність стосується релігії як чинника і структурного елемента процесу виховання. В площині польської етнонаціональної меншини з точки зору етнопсихології - це необхідний елемент; в площині дії інституту ідеології радянської держави вказаний елемент виступав як відчужений.

Така ж суперечність стосувалася польської мови як елемента етнологосфери (рідна мова виступала як підґрунтя соціалізації у площині польської меншини та допоміжний інструмент для виховання радянського поляка у площині дії

інституту радянської освіти). Ще одним суперечливим структурним елементом були дитячі громадські організації радянського періоду (несуттєвий елемент у площині дії етнонаціональної групи і обов'язковий - у площині основних державних соціальних інститутів).

4. Суперечність між трактуванням необхідності внесення в середовище меншини ідеологізованих та політизованих етноїн'єкцій через систему етнонаціональної освіти (з точки зору державних інститутів розумілися як інструмент «польського радянського експерименту»; з боку польської меншини - як етнічна анафілакція).

С.В. Ситник

Національний університет ім. Тараса Шевченка

РУЙНУВАННЯ ЕТНІЧНОЇ САМОСВІДОМОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В 60-70-их РОКАХ ХХ СТ.

Постановка проблеми етнічної самосвідомості українського народу не є вже новою. Значним є доробок саме українських дослідників, серед яких дослідження: Н.А.Шульги *Этническая самоидентификация личности/К.,1996/*, В.Лісового *Етнос і нація/Вісник АН України.-1993.-№10*, Л.Нагорна *Національна ідентичність: український феномен в історичній ретроспективі/Розбудова держави.-1997.-№7,8/*. Наукову цінність становить і «емігрантська» література: В.Янів *Нариси до історії української етнопсихології/Мюнхен,1993/*, О.Кульчицький *Риси характерології українського народу/ Енциклопедія українознавства .- К.,1995/*, Ю.Липа *Призначення України/Львів,1992/*. Однак, автори, досліджуючи дану проблему, більше уваги звертають на сам феномен психології- самосвідомість, а етнічна її природа розглядається вже в другорядному порядку. Крім того, в наявній літературі період 60-х-70-х років спеціально не досліджувався.

Отож, сучасна українська держава включає цілий ряд етнічних земель, які мають свою історію розвитку, свої локальні особливості матеріальної та духовної культури. Всі вони складають єдиний національно-культурний, етнічний простір українського народу. Етнічні простори формуються протягом багатьох тисячоліть. За цей проміжок часу населення настільки звикає до певної території, що підсвідомо виникає поняття «рідної землі». Етнічна самосвідомість розглядається як розуміння своєї причетності до певної території, до певної етнічної групи. Воно пов'язане з долею конкретного народу, яка формує поняття «ми», як щось особливе, відмінне від іншого «вони». Антитеза «ми – вони» і являється основою етнічної самосвідомості.

Особливе місце в етнічній самосвідомості займає уява про ідентичність, яка означає «віднесення себе до певної етнічної цілісності, в якій інтегровано усвідомлення своєї схожості, своєї типовості, спільності етнічної території, історичних та духовних цінностей і тому подібне, з виробленими адаптаційними механізмами взаємодії з природним середовищем.»¹¹. Тобто ідентичність означає перш за все сукупність специфічних рис, які виділяють певну групу людей з поміж інших груп і є для окремої особи підставою для віднесення себе до цієї групи. Етнічна ідентичність виступає як найбільш стабільна форма ідентичності, в основі її лежить спільність походження мови, традицій, своєрідний «голос крові»¹².

Потрібно зазначити, що етнос є однорідним цілісним утворенням, для якого характерний незмінний протягом всього свого існування певний соціотип. Він може бути знищений лише за умови знищення його культури, або ж асиміляції з іншим етносом. Зміна соціотипу веде до зміни самого етносу. Для загальної характеристики етносу найбільш стійким є поняття етнокультури, в той час такі поняття як держава, мова, територія можуть давати лише якісну характеристику. Пояснюється це тим, що етнос, перш за все, природне і стабільне утворення. Його існування можливе без держави і мови, або ж з їх повною зміною. Але люди, що належать до одного етносу, мають свій певний стереотип поведінки і завжди підсвідомо відчувають свою відмінність від інших. Український етнос може бути яскравим прикладом цього. Майже весь період існування українського етносу, його еволюція проходили в умовах бездержавності, однак український народ на всьому проміжку часу був носієм однієї етнокультури, яка зберегла свою силу і значимість до сьогодні.

Одразу ж потрібно зазначити, що й надалі український етнос буде розглядатися як єдина цілісність, незважаючи на певні регіональні особливості різних областей тодішньої Української РСР. Тому й рівень етнічної самосвідомості, а також його якісна характеристика будуть виводитись загальні для всього українського етносу. Основна увага буде приділятися періоду 60-х – 70-х років, коли політика СРСР спрямувала всі свої сили на знищення українського народу як нації, на повне його обезличення. З допомогою рішень союзних партійних та державних органів про народну освіту про культуру, республіканські партійні радянські органи розпочали роботу спрямовану на якнайшвидше втілення п'ятирічних планів. Наслідки з'явилися вже за кілька років.

Основний акцент в партійній політиці було зроблено на асиміляцію українського народу, досягти якої планувалося через перерозподільні функції міграції. Завдяки міграції мали відбутися процеси формування робітничого класу інтернаціоналізації, зближення націй і народностей. Політика штучного переміщення етнічних груп населення проводилася з єдиною метою – використовуючи авторитарні методи, створити нову спільність «радянських людей», яка мала якісно відрізнитися від етнічних спільностей минулого. Вся створена у післявоєнні роки система сприяла прискоренню, багато в чому вимушеній, міграції населення. Це і розподіл випускників вищих і середніх навчальних закладів та організований відбір кадрів для роботи в різних галузях, і молодіжні новобудови країни, галузевий та міжгалузевий перерозподіл робочих кадрів у зв'язку з зміною потреби в робочій силі, регулювання заробітної плати.

Міграційні процеси змінювали етнічну структуру районів найбільшого скупчення емігрантів. Зміна етнічної структури означала перш за все часткову або повну зміну основних її показників: мови, культури, з усіма її існуючими традиціями, етнічної самосвідомості. Всі ці небезпечні для етносу елементи були завуальовані гаслом «зближення соціалістичних націй і створення міжнародної історичної спільності – радянського народу».